

Kossmann: Het is misschien nuttig als ik deze discussie op een zeer bescheiden manier begin en hier als een vragende man te zitten en ook als iemand die leren wil van zijn collega's. Het onderscheid dat men maakt tussen structuur en evenement, zo duidelijk ook uitgedrukt in de titel van het boek van de heer Bertels, (wij weten het allen) is voortgekomen uit de franse school van de Annalen. U weet ook allen dat het ook al sinds vele decennia gewoonte is in de Annalen om bijvoorbeeld in bibliografische overzichten een categorie van historische werken op te voeren onder de betiteling 'histoire événementielle'. Degene die dit soort bibliografische notities wel eens bekijkt vraagt zich af - tenminste, ik vraag me vaak af - waarom past dit bepaalde werk X nu in deze categorie van evenementengeschiedenis? En dat brengt mij tot de eigenlijk heel eenvoudige vraag - een vraag waarop ik eigenlijk geen antwoord kan geven - :is het mogelijk, als men deze categorieën aanhoudt, altijd op een duidelijke en wetenschappelijk ook zinrijke manier een onderscheid te maken tussen datgene wat men evenement wil noemen en datgene wat we structuur noemen? Met andere woorden, staan die begrippen nu werkelijk scherp tegenover elkaar of zijn daar toch belangrijke grensgebieden tussen waarvan men nu eigenlijk moeilijk kan zeggen of ze nu tot het een of tot het andere behoort? In de tweede plaats zou ik de opmerking willen maken dat degenen die dit onderscheid trekken tussen evenement en structuur zeer sterk geneigd zijn om het zogenaamde evenementiële (zoals men dat ook in het frans uitdrukt) te beschouwen als iets dat studie minder waard is. Dat wil zeggen dat een categorie van onderzoek, evenementieel onderzoek, dat, om een of andere reden, beschouwd wordt als van minder wetenschappelijke waarde dan het structurele onderzoek. Ik vraag me af: waarom doet men dat, en, ook al weer hier, waarom noemt men het ene evenementieel onderzoek en het andere structuuronderzoek? De derde reden van mijn ongemak met deze tegenstelling is dat ik me soms afvraag - zeer voorzichtig - of men niet enigszins als men dit onderscheid maakt zich verwart in metaforisch taalgebruik. Het is immers zo dat het evenement in deze theorieën verschijnt als een oppervlakteverschijnsel, en de structuur als iets dieps. Een structuur is een langzaam veranderend gegeven, het oppervlakteverschijnsel is als het ware een lichtbel bovenaan de geschiedenis. Ik vraag me soms af of men dan niet, misschien niet helemaal bewust, inderdaad wat men dan evenementiële geschiedenis noemt gaat beschouwen als oppervlakkige geschiedenis, niet alleen oppervlaktegeschiedenis, maar in wezen ook oppervlakkige geschiedenis; terwijl men, als men meent bezig te zijn met het zoeken naar structuren, bezig denkt te zijn met (om het nu maar zo uit te drukken) diepzinnige geschiedenis. Ik heb soms de neiging te denken dat men op die wijze redeneert en daarmee nu eigenlijk de onvermijdelijke metaforen van ons taal-

gebruik op onwetenschappelijke wijze overspant. In de vierde plaats is mijn bezwaar tegen dit onderscheid zoals het soms gemaakt wordt dat bij het onderzoek naar de structuur gezocht wordt naar het kwantificeerbare, naar het meetbare. Dat leidt er soms naar dat het niet meetbare ook niet wordt herkend als wetenschappelijk object. Maar mijn vraag aan deze mensen die dit onderscheid maken is: wat doen wij met deze objecten in het historische verleden die niet meetbaar zijn op de wijze van de sociale wetenschappen en die toch binnen het belangstellingsveld van de historici staan of van het lezende publiek van ons. Dat is zo'n beetje de reeks van vragen die ik zou willen formuleren.

van Holthoon: Ik geloof dat ik het grotendeels eens kan zijn met de scepsis die de vorige spreker heeft uitgesproken ten opzichte van deze twee begrippen en het misbruik dat er van gemaakt kan worden. Ik begin met te zeggen dat structuur en evenement beide ficties zijn, zakelijke ficties, maar ficties. Toch geloof ik dat het onderscheid wel zinnig is, omdat structuur bij de historicus een behoefte verraadt om een constante uit het historisch gebeuren te halen en het evenement verwijst naar het contingent. Dat constante is meer of minder constant - mijn leermeester in Leiden G.W. Locher de anthropoloog maakt onderscheid tussen achronische verschijnselen (verschijnselen die in de biologische sfeer liggen maar van groot belang zijn in het menselijk leven), panchronische verschijnselen (verschijnselen die in elke cultuur opduiken maar in elke cultuur een eigen vorm krijgen), diachronische verschijnselen (kortlopende processen), synchronische verschijnselen en dat is misschien structuur in de meest enge zin van het woord, het gelijk opgaan van complexen van verschijnselen die je dan structuur kan noemen. Die behoefte om structuur te onderzoeken - ik dacht toch dat mijn buurman Kossmann niet zou ontkennen dat dat een zeer legitieme behoefte is - daar zou je met Levi-Strauss op kunnen zeggen dat een structuur alleen blijkt, kan blijken in een proces van verandering - dat kan je alleen constateren wat in een proces bij elkaar blijft, of misschien moet je het verwijderen, moet je zeggen dat er misschien ook een mogelijkheid tot het ontdekken van structuren is in een intercultureel vergelijk. Wat er gebeurt is dus dit: ik heb gezegd dat het verwijst naar het contingente; het typische bij dat contingente is dat het aan de ene kant voortkomt uit de illusie dat het dat is wat overblijft als je de structuur weet, maar een illusie die doorgeprikt wordt door het feit dat je nooit weet wat structuur is en wat evenement is.

Ankersmit: Mijn antwoord op de gestelde vraag is dat het onderscheid tussen structuur en evenement mij vooral in praktisch historisch oogpunt wel zinvol lijkt, maar vanuit een filosofisch oogpunt minder van belang. Wat de vruchtbaarheid van dit onderscheid voor de praktijk van de geschiedbeoefening betreft geloof ik dat het voldoende is te wijzen op de realiteit van de vakbeoefening. Het is duidelijk dat de historicus van de 'longduré' op een heel andere wijze te werk gaat dan iemand die een zogenaamde evenementiële geschiedenis schrijft; ze hebben andere methodes, andere technieken, en vanuit een ander oogpunt werken ze en ze komen allebei tot resultaten die aanmerkelijk verschillen. Ik geloof dat beiden voor het begrijpen van het verleden van even groot belang zijn en dat beiden ook voor onze kennis van het verleden onmisbaar zijn. Ik geloof dus wat het eerste deel van de vraagstelling betreft te kunnen zeggen dat de praktijk van geschiedbeoefening wordt benadrukt, dat het onderscheid er gewoon is en dat het zinvol en van belang is. Wat het onderscheid uit filosofisch oogpunt betreft het volgende: natuurlijk zijn structuren en evenementen verschillende dingen; het is een verschillend woord en het duidt dus verschillende zaken aan, en zo kun je, uit welk oogpunt je het ook bekijkt, geen bezwaar ertegen maken. Maar ik geloof dat diegenen die dat onderscheid maken tussen structuur en evenement daar iets invoegen wat mij wat bedenkelijker lijkt, namelijk de gedachte dat die evenementiële geschiedenis niet wetenschappelijk is en die structurele geschiedenis wel. Wanneer dit de geheime bedoeling is van het onderscheid tussen structuur en evenement dan geloof ik daar bezwaar tegen te moeten aantekenen. Laat ik ruwweg 'wetenschappelijk' definiëren als het onderzoek waarbinnen uitspraken gedaan worden welke intersubjectief toetsbaar zijn. Ik geloof dat men gebruik makend van deze definitie toch wel de wetenschappelijkheid van de traditionele geschiedbeoefening staande kan houden. Evenmin als dit in de structurele geschiedenis het geval is is het ook zo dat men in de evenementiële geschiedenis men aan bepaalde concepties over het verleden komt, een bepaalde theorie waaruit andere uitspraken er deduceren zijn die aan de realiteit van het empirisch materiaal getoetst kunnen worden. Het feit alleen al dat historici op zinvolle wijze met elkaar kunnen discussiëren, daarbij gebruik makend van bepaalde regels en steunend op empirisch materiaal, dat bewijst naar mijn idee reeds voldoende dat die evenementiële geschiedenis evenzeer een aanspraak kan maken op het predicaat wetenschappelijk als de structurele geschiedenis. Een heleboel historische theses die men eventueel in het evenementiële wou plaatsen, bijvoorbeeld Geyls grote rivieren-thesen, daar gelooft niemand meer in, en ik geloof op heel redelijke gronden. Het is helemaal niet zo dat die discussies die zich op het terrein afspelen

van de evenementiële geschiedenis altijd uitlopen op metafysische impasses, zoals de protagonisten van de structurele geschiedenis ons willen doen geloven. Ik geloof namelijk dat wanneer het onderscheid structurele en evenementiële geschiedenis tot doel heeft om een demarcatielijn te trekken tussen wat wel en wat niet wetenschappelijk aanvaardbaar is in de geschiedenis ik daar verzet tegen zou moeten aantekenen. Tot slot zou ik nog op willen merken dat het tegenover elkaar stellen van structuur en evenement vanuit de vraagstelling naar de wetenschappelijkheid van de geschiedbeoefening sterk herinnerd aan die heel oude discussie over het individuele en het algemene, over het noodzakelijke versus het contingente. Bleek dit onderscheid indertijd (zo'n 50, 60 jaar geleden) niet een instrument te zijn om die demarcatie tussen wat wel en niet wetenschappelijk is aan te geven, dan geloof ik dat het evenmin het geval is met het tegenwoordig gepresenteerde onderscheid tussen structuur en evenement.

Brands: We hadden in de nederlandse geschiedenis al niet zoveel theorieën en nu heeft Ankersmit er ook nog een ons ontnomen; nu blijven we met een nog grotere armoede aan theorievorming t.a.v. de nederlandse geschiedschrijving achter. Maar ik geloof dat hij dit terecht gedaan heeft. Wat het structuralisme in de wetenschap betreft, men zou dit hoofdstuk kunnen noemen 'de geschiedenis van het kind en het badwater in de wetenschap'. Het structuralisme is door sommigen voorgesteld als het laatste middel om te komen tot een verwetenschappelijking van die discipline die zich tot nu toe hardnekkig onwetenschappelijk is gebleven in haar hele doen en laten. De vraag is alleen: als we met dat structuralisme op weg zouden gaan (alleen moeten we nog weten wat dat zou zijn) wat de prijs zou zijn die we daarvoor zouden betalen. Ik mag U een klein historisch feitje hierbij noemen, een evenementje, wat in de eerste plaats een transplantatie betreft, vooral uit de taalwetenschap en dat veel liefhebbers van dat structuralisme maar al te weinig onder ogen houden dat het een transplantatie naar een geheel ander object is, van taalwetenschap naar theorieën over de sociale respectievelijk historische werkelijkheid. Veel van mijn voorgangers hebben er al voldoende op gewezen dat de tegenstelling tussen structuur en evenement een schijntegenstelling is: evenementen zijn natuurlijk even gestructureerd als we van structuren mogen aannemen. Maar ik wil een stap verder gaan: ik vind het woord structuur, en vooral zoals het nu gebruikt wordt tegenwoordig in ons hele spraakgebruik, een van die tekenen van taalverontreiniging waartoe de sociale wetenschappen zo'n belangrijke bijdrage hebben geleverd. Structuren doen en

laten - zoals ik eens ergens geschreven heb - een grote willekeur, zoals er vroeger alleen aan bovennatuurlijke personen was toegewezen. Structuren doen niets, mensen doen wat, en de natuur doet ook nog eens wat. Ik kan namelijk alleen maar spreken - en dat is toch een essentieel verschil - van gestructureerde processen; processen zijn gestructureerd. Ik de tijd niet om dat verder uit te werken; het is een essentieel verschil of het als substantief gebruikt wordt of als adjectief. Een ander kwaad dat met dat structuralisme in huis gehaald wordt - daar heeft van Holthoon al op gewezen - is dat die tijdsfactor, dat proceskarakter onder tafel verdwijnt, niet geheel misschien, maar dat tempo van ontwikkeling wordt wel heel laag gesteld, er komt een a- of misschien wel synchronisch element voor in de plaats. In een zeer waardevolle scriptie die een van onze studenten geschreven heeft over dit probleem spreekt hij over het probleem van de verlandschapping van het tijdsbegrip bijvoorbeeld bij een man als Lévi-Strauss. Tijd wordt in grote mate tot ruimte gereduceerd, en dat lijkt me een heel juist kenmerk. Er is dan sprake van een heel sterk formalisme in deze aanpak. Daar zal ik me als historicus tegen blijven verzetten. Nog een klein punt tot besluit: die tegenstelling structuur-evenement is, zoals gezegd, een onjuiste tegenstelling, het is evenmin een tegenstelling als die tussen individu en maatschappij, discontinuïteit en continuïteit. Al deze begrippen lijden aan dezelfde kwaal; het is hetzelfde als dat je met een voetbal zou proberen de binnenkant los te maken van de buitenkant. Dat blijkt een heel karwei te zijn. Er bestaat een spanning - sommigen zeggen een dialectische verhouding - tussen beide; om die uit het oog te verliezen komt ons op een hoge prijs te staan. Het gaat dus om het hoofdprobleem: er wordt bij deze structuralistische aanpak maar al te vaak het worden tot zijn gereduceerd, het proceskarakter weliswaar niet geheel maar wel in grote mate weg gowerkt.

Bornewasser: Wanneer ik meteen vaststel dat ik niet durf te zeggen of dat onderscheid wijsgerig houdbaar is, dat zult U van mij, die zoveel wil uitbesteden aan filosofen, ook wel niet verwachten. Ik ben altijd verwonderd dat, zoals collega Ankersmit dat doet, men daariets over durft te zeggen. Overigens één ding: onderscheid lijkt mij al heel snel filosofisch houdbaar en ik denk dat het 'distinguo' de scolastiek toch wel heeft overleefd, en in zoverre denk ik dat het filosofisch zeer zinvol is. Maar zeker is het onderscheid proaktisch historisch vruchtbaar, naar mijn smaak, mits aan twee voorwaarden wordt voldaan. In de eerste plaats - wat collega Kossmann al heel nadrukkelijk als vraag heeft gesteld - als de grenzen

maar niet te makkelijk worden getrokken; ik denk dat het moeilijk is uit te maken waar het ene terrein begint en het andere zou ophouden. Tweede voorwaarde is m.i. dat er vooral niet een hiërarchie van waarden wordt aangelegd in het spraakgebruik. Ook daar heeft Kossmann op gewezen en zoiets gezegd als 'histoire évenementielle is zoiets als vieze geschiedenis'. Als dat gebeurt -- en dat suggereert de passage die ons ter adstructie is aangeboden en die een levensgroot raadsel voor mij is, want is dat Bertels, is dat Braudel, is dat een mengeling, wat is dat eigenlijk, wat moeten we ermee, maar er staat één ding: er staat essentieel er staat hiërarchie - als daarmee wordt gemanipuleerd wordt dat zeer benauwd. Dieptegeschiedenis, structurele geschiedenis, is dat de eigenlijke geschiedenis, gaat het daarom, welke vooronderstellingen hebben tot dat standpunt geleid? Ik kan mij voorstellen dat het oordeel waarom het eigenlijk gaat varieert met de eigen doelstelling, van je eigen kiezen voor geschiedbeoefening. Ik weiger zonder meer de uniforme doelstelling van geschiedonderzoek van absolute onderzoekers te accepteren. Twee voorbeelden: wanneer ik een biografie schrijf gaat het mij om de man in zijn structurele en conjuncturele context. Ik kan ze niet missen maar het gaat mij in casu daar niet om; zeker zo essentieel is in dit geval een andere dieptelaag, de psychologische. Grof gezegd: met inspiratie van Marx, structuren, doe ik in dit geval, voor mijn biografie, minder dan met die van Freud; maar ben ik daardoor minder essentieel bezig? Tweede voorbeeld: als ik een brok kerkelijke ontwikkeling beschrijf houden de bronnen mij op het niveau van het evenement van de daar achter liggende intentie. Of historische afstanden structuren onderkennen heb ik het gevoel genuanceerder, gedifferentieerder, verhelderder te denken; maar zijn zij bij uitstek essentieel? Kerkgeschiedenis is mede een structurele ontwikkeling, maar haar daartoe herleiden lijkt mij een gevaarlijke blikvernauwing. Ik zou het willen vergelijken met de toestand in de wetenschappen: de socioloog die met structuren werkt heeft de maatschappij beter door dan de psycholoog, maar heeft hij de wereld beter door dan de politicoloog? Anders. De politicoloog is met het evenement van vandaag bezig, maar heeft de politicoloog dan minder recht van spreken, of heeft de socioloog de werkelijkheid beter door dan de theoloog, de godsdienstwetenschapper? Ik denk dat dat anders door hebben van belang is. Vandaar als mijn slotantwoord: het onderscheid is vruchtbaar - ik verschil hier dus van mening met collega Brands als hij daar alleen maar falsificatie en gevaren in ziet - maar het is alleen maar vruchtbaar als wij ons hoeden voor de verabsolutering ervan, het in een keurslijf dwingen en als het inderdaad daar heen leidt dan zou de verarming wel eens groter kunnen zijn dan de verrijking.

Bertels: Door de formulering van de vraagstelling is menigeen in een valkuil gevallen die ik bewust in de titel van het boek gezet heb. Ik bedoel namelijk dat er een soort dilemma zou bestaan tussen of evenementen of structuren, maar dat daartussen ook nog wel eens zoiets als conjuncturen zouden kunnen bestaan. Het probleem waar het volgens mij om draait is dit: sociale wetenschappen zoals geschiedenis houden zich bezig met een waanzinnig complex maatschappijprocessen. Welnu, geen enkele normale sociale wetenschap durft het nog aan al die processen volgens één perspectief binnen te gaan. Vandaat die noodzaak om die ene tijd van die gebeurtenissen uit elkaar te trekken - daar is het Marxisme al mee begonnen - en vandaar uit ook het onderscheid te maken tussen datgene wat als het ware - ik spreek nu metaforisch - aan de buitenkant, als de eerste kennismaking met dat sociale object meent te zien, en datgene dat ik misschien na decodering aan andere informatie daarin aan kan treffen. Daarmee ondervang ik gedeeltelijk die opmerkingen over oppervlakkig en diepzinnig, het probleem dat zich in het structuur-denken voor een deel voordoet is: is het sociaal historisch object misschien zo complex dat we meer perspectieven moeten zoeken om er contact mee te krijgen? Vandaar decodeertheorieën waarin, zoals Bornewasser al zei, Freudianisme kan helpen en in dat perspectief denk ik dat het Marxisme als codetheorie functioneert; het is ook niet toevallig dat dat al verschillende malen is opgemerkt. Structuur en evenement zijn slechts twee uit een grotere rij mogelijke ordenende begrippen, puur dingen in mijn bol, niet dingen die ik opmerk in de werkelijkheid, puur dingen die ik construeer om in de verwarring die ik in het empirisch object aantref greep te krijgen. Structuren en conjuncturen, daar gaat het over, niet over structuur of conjunctuur; daarmee worden die begrippen conventionele afspraken tussen wetenschappers om bepaalde soorten verschijnselen met bepaalde soorten netwerken te ordenen. Als je dan bezig bent met bijvoorbeeld de conjuncturen en je doet dat vanuit een economische analyse dan kan het zijn dat je verschillende soorten golflengten in de verschijnselen waarneemt en dat je afsprekt dat je verschijnselen die liggen tussen seizoenen Kondratievgolven typeert als conjuncturen en dat je fenomenen waar langere tenuren in zit, trends, secular trends, dat je per definitie, puur pragmatisch, die omschrijft als structuren. Daar is formeel al de angel ontnomen aan wat de opposenten mij toeschuiven, als zou in dat structuralisme (ik zou die term niet graag tot mijn rekening nemen: het structuralisme; er zijn verschillende soorten mensen die verschillende soorten structuren gebruiken) mag beduiden. Het gaat op zijn minst al - met het gevaar die structuur nog eens bij de kop te pakken - om een zeer veelzinnig begrip. Als ik daar

snel even een paar interpretaties van noem (een gevaar dat ik ook niet in mijn dissertatie aangeroerd heb, te praten over de structuren): het betekent onder andere iets oninteressants zoiets als samenhang, de opvatting van wat van Holthoorn mythe noemt, tegelijkertijd ook structuur, het betekent voor een deel een synoniem van het begrip systeem in termen van een informatie-verwervend systeem; het betekent bij sommige auteurs organisatiemachine, een contrastbegrip bij functie, het betekent bij sommigen sociale stratificatie, het betekent bij sommigen (en dan kom ik direct bij cultureel-anthropologische theorieën zoals bij Lévi-Strauss) een soort conceptueel bedachte ordenende mechanismen waardoor je misschien diverse verschijnselen in een gareel krijgt. En zoals bij alle conceptuele begrippen betaal je een prijs - want je kunt namelijk niet met één begrip een totaalbeeld bereiken. Dat wil dus zeggen dat wie bezig is met structuren en conjuncturen daarmee een legitieme wetenschappelijke operatie uitvoert, mits hij wel definieert wat hij doet, en mits hij ook duidelijk maakt dat hij probeert te ordenen en daardoor ook andere dingen niet tracht te ordenen. In die zin is het structuurdenken - voor zover het al zou bestaan - aanzienlijk minder pretentiefus dan het er aan de buitenkant uitziet. Ik heb me daar net al een tegenstander verklaard van kentheoretisch realisme en ik dacht dat het consistent was als ik in die meer dominalistische, of wat ik zelf liever noem constructivistische interpretatie van wat wetenschap is ook probeer om de ene tijdsas waar de geschiedenis altijd aan gemeten is uit elkaar te vouwen en, om die chaos van gebeurtenissen te ordenen, onderscheid te maken tussen dragers van tijd - en dan moet ik wel precies definiëren wat ik dan precies voor conjuncturen gebruik en definiëren wat ik versta onder structuur. Welnu, de empirie als zodanig is volgens mij nooit attrappeerbaar, historici zijn ook geen mensen die, als ze maar flink met bronnen aan de gang gaan, nog meer bronnen lezen en nog meer secundaire literatuur, bij het eigenlijke gebeuren uitkomen. Historici zijn, als ze hun werk goed doennet als alle andere wetenschappers mensen die proberen op een intersubjectieve manier, met omschrijving van definities in aansluiting op de standaardmethodologie van de sociale wetenschappen een object ordenen via conceptuele begrippen. Daarbij mag ik er nog even op attenderen dat in die zin de hele ontwikkeling redelijk parallel gaat met de langzame verandering binnen de methodologie zelf, je zou kunnen zeggen dat de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig zeker ook in Nederland een hoogtij geweest is van een soort neopositivistische opvatting van de methodologie en dat nu langzamerhand een andere stroming binnen die methodologie naar voren gaat komen, daar waar men meer gebruik maakt van modellen. Modellen zijn dan

niet hetzelfde als theorieën, modellen zijn ook geen dingen die gefalsificeerd kunnen worden, modellen zijn wel weer netwerken waarvan je kan laten zien wat ze ordenen en waarvan je ook kan bepalen wat je laat liggen.

(tijd om)

Nauta: Er liggen heel wat misverstanden op de loer, omdat ik sterk de indruk heb dat de critici van het begrippenpaar vooral allerlei vormen van ontologiserend gebruik op het oog hebben en allerlei hypostaseringen van deze begrippen, terwijl de verdediging van Bertels sterk methodologisch van aard is.

Brands: Dit is slechts één van de dingen die Bertels in zijn boek bepleit; hij ziet nog zo veel andere wegen tot verwetenschappelijking van de geschiedenis. Dus ook al pakken we hem een beetje aan op het begrip structuur, van de grote voordelen die hij daarvan verwacht hebben we nog geenszins in het geheel de vooruitgang van de verwetenschappelijking van de geschiedenis te pakken, zoals Bertels die voor ogen heeft. Dat is een ander punt namelijk in zijn boek, dat mag hier niet aan de orde komen denk ik, dat hij namelijk vele wegen naar dit Jeruzalem ziet leiden die volgens mij nogal de andere kant opgaan. Ik zou hier een vraag - misschien ga ik hiermee erg tegen het beleid van de voorzitter in - om de heer Bertels toch nog verlenging van spreektijd te willen geven. Ik zou nog zo graag willen vernemen wat nu het grote voordeel is, de grote vooruitgang bij gebruik van het begrip structuur, structuren, conjunctuur, dat doet er nu niet zo veel toe, het gaat allemaal om verschillende lagen van ontwikkelingstempo. Dat begrip structuur - en ik zal niet meer over het structuralisme spreken maar over structuralisten - wat is nu het grote voordeel van het begrip structuur boven die vroeger zo met de natte vinger gekozen begrippen als samenhang (zeer onduidelijk), geheel, systeem, en dergelijke termen. Er zit een grote mate - dat ben ik met Bertels eens - van willekeur bij, de keuze wat hoort ertoe, wat hoort er niet toe. Maar als ik nu kijk - misschien mag die vraag nog eens gesteld worden - wat is nu de vooruitgang in consistentie van het begrip structuur?

Bertels: Ik heb helemaal niet gezegd dat het gaat om het begrip structuur, ik heb gezegd dat mensen die dit begrip gebruiken - en dan zie je bijvoorbeeld dat dit gebruikt wordt bij economische en demografische historici - te verplichten helder te omschrijven wat ze er mee doen. Ik zal dan onmiddellijk toegeven dat talloze historici, ook uit de Annalen-groep, erg gemakkelijk en rommelig met het begrip om-

gaan. Maar verder gaat het helemaal niet om een soort buitengewone sprongfunctie die ik in dit soort denken aantref; wat ik wel aantref is een poging om op een wetenschappelijke manier, dat wil zeggen meer volgens de methodologie van de sociale wetenschappen doordachte manier met empirie bezig te zijn. Ik dacht dan dat op die manier het doorbreken van die ene tijdsas, het doorbreken van het feit dat je tegelijkertijd het totale object van de sociale werkelijkheid en van de sociale processen aan de orde zou kunnen stellen; ik verwacht daar een winst van. Als ik kijk wat mensen als Labrousse en Braudel en Goubert doen, dat daar iets zichtbaar is, ook al weet ik best dat die mensen nog precieser zouden moeten omschrijven wat ze onder een begrip verstaan. Het gaat dus helemaal niet om een nieuw soort historische ontologie, ik heb een betrekkelijk relativistische opvatting over wetenschap, de werkelijkheid is nooit bereikbaar, maar wat je wel als wetenschapper moet doen is zichtbaar maken volgens welke regels je waarnemingen, redeneringen, taalgebruik, ingrijpen hanteert. Ik denk dat in die ontwikkeling op een zeer zinnige manier gebruik is te maken van begrippen als conjuncturen en structuren.

Ankersmit: Ik geloof dat je met die begrippen structuren een heel eind zult komen, maar ik geloof dat de kern van Uw boek meer ligt in een depreciatie van het begrip evenement en ik geloof dat de discussie ook meer op dit punt gericht zou moeten worden. Wat zijn de bezwaren tegen een evenementiële geschiedenis? Ik geloof dat U in Uw boek iets nieuws brengt en dat U vanuit die structurele geschiedenis die evenementiële daarbij ten achter wilt stellen.

Bertels: Ik dacht dat ik daar impliciet al iets over gezegd had. Voor mij is - in die zin dat ik mij wel kan voegen in de kritiek die in de Annaal-visie naar voren is gekomen - het aankijken tegen het sociaal-culturele veld als een groot geheel dat tegelijkertijd aan het rollen kan worden gebracht en waarvan je als het ware per dag allerlei tussenstadia kan formuleren een manier van wetenschap bedrijven die zich puur moet beperken tot descriptie. Het is zo chaotisch dat je niet veel meer kan doen dan nagaan wanneer wat gebeurt en wat misschien met iets anders zou kunnen samenhangen. Naar mijn idee is wat van wetenschap verwacht mag worden dat je verder gaat dan de plaats van descriptie en probeert te komen tot vormen van verklaring. Ik zie die verklaring dan minder in termen van theorieën, maar meer als een voorzichtige vorm van het aandragen van netwerken, modellen, waarbinnen je verschijnselen orde kan geven. Dus datgene wat orde krijgt is datgene wat structuur of

conjunctuur wordt. In die interpretatie begint evenementieel en evenement tot datgene te horen wat wij voorhands niet kunnen ordenen binnen frames, waarbinnen we de regelmatigheid niet kunnen aantreffen, datgene wat ontsnapt aan ons ordenend vermogen.

Brands: Dit soort ordening gaat toch heel duidelijk ten koste van het proceskarakter van de werkelijkheid dat we niet in modellen, of slechts op zeer gebrekkige wijze in deze modellen op te nemen. Is dat een prijs die aanvaardbaar is? Er is volgens sommigen de onverenigbaarheid van proces en structuur. De winst wil ik graag met U meenemen, maar de prijs betalen, daar twijfel ik over.

van Holthoon: Ik blijf handhaven dat ik structuur en evenement handige ficties vind, waar verschillende dingen mee te doen zijn. Ik proef toch in de laatste woorden van de heer Bertels een depreciatie van het evenement, als een soort van slap gebaar ten opzichte van de chaotische werkelijkheid; ik hoop dat de historicus exact even nauwkeurig ordenend bezig moet zijn als hij die beschrijft als wat heet de structurele geschiedenis.

Vraag uit de zaal: Er werd gesuggereerd dat structurele geschiedenis boven evenementiële geschiedenis gaat, te meer daar structurele geschiedenis wetenschappelijker zou zijn dan evenementiële geschiedenis. Hoe kan dat als je er van uitgaat dat wetenschap niet zozeer te maken heeft met methodes als wel dat je het intersubjectief moet kunnen benaderen. Kan je evenementen net zo intersubjectief benaderen als structuren? Ik dacht dat als je een keuze maakt voor structurele geschiedenis of evenementiële geschiedenis dat je dan een keuze maakt op buiten-wetenschappelijke gronden. Op welke buiten-wetenschappelijke gronden - als de heer Bertels het daar mee eens is?

Bertels: Ik heb een heel andere opvatting over wetenschap dan U. Voor mij is wetenschap iets wat niet alleen methodisch probeert waar te nemen, taalgebruik, redeneren, maar ook zoekt naar samenhang in de verschijnselen. Daar zit een heel essentieel addertje onder het gras want er blijkt een soort historische 'Weltanschauung' te zijn die zegt dat een heleboel dingen nooit zo mogen worden bekeken en dat je niet eens mag zoeken naar die samenhang in die verschijnselen.

Nauta: Bertels mist dus een ordeningsprincipe in evenementiële geschiedenis.

Bertels: Bovendien komen in evenementiële geschiedenis ook allerlei vage begrippen tevoorschijn als causaliteit, zodat ik niet weet wat ik daar mee moet.

Kossmann: Ik wou het graag terugbrengen tot gewoon een praktisch voorbeeld; ik dacht dat je bij dit soort discussies het meest houvast krijgt als je precies weet waar je over spreekt. Als ik in de bibliografie van de Annalen kijk en ik kijk daar onder het hoofdje 'histoire événementielle' - overigens een woord dat werkelijk in de geschiedschrijving van de Annalen met minachting wordt gebruikt; wat de heer Bertels er ook zelf over denkt, het is als term een depreciërende term, een slecht soort, onbenullig soort geschiedschrijving - dan zou ik daar kunnen vinden: een geschiedenis van de diplomatie die heeft geleid tot het uitbreken van de eerste wereldoorlog. Dit zou duidelijk in die franse kontekst als 'histoire événementielle' worden afgedaan zoals alle andere onderwerpen op het gebied van de zuiver diplomatieke geschiedenis als evenementieel en dus als secindair worden afgedaan. Persoonlijk heb ik daar eenvoudig moeite mee, ik zie niet in waarom dat gebeurt. Het is natuurlijk volkomen waar dat iemand die een diplomatieke geschiedenis schrijft zijn object beperkt, reduceert tot een punt, maar binnen de studie van dit object hanteert hij zuiver wetenschappelijke methodes en probeert hij ook zuiver wetenschappelijke maatstaven te hanteren. Hij werkt niet met willekeurige begrippen als causaliteit, nee, naar aanleiding van een zorgvuldige studie van het diplomatieke materiaal probeert hij inderdaad aan te tonen hoe de zaak gelopen is; dat is niet zuiver descriptief, maar dat is ook analytisch en dus dat is ook - voor zover het kan zijn - waar.

Bornewasser: Ik heb wat moeite - dat heb ik ook in mijn korte uiteenzetting al gesteld - met de suggestie dat er een zin in dat lange citaat van Bertels is waarin woorden staan als hiërarchie en essentieel. Nu wil ik vragen of de heer Bertels hier gelukkig mee is, of hij het gevoel heeft dat hij wordt vastgepind op een paar begrippen of dat hij zegt: dat doen de Annaal-geschiedschrijvers. Ik constateer namelijk dat de heer Brands voornamelijk wijst op de tegenstelling die gecreëerd wordt tussen evenementiële geschiedenis en de structurele benadering. Ik dacht dat hier gesuggereerd wordt dat er een fundamenteel verschil is, het ene is diepgaander dan het andere. Ik zou daar graag een oplossing voor willen hebben.

Bertels: Ik wil eerst even een misverstand uit de weg ruimen: ik geef onmiddellijk toe dat zeker bij Febre en soms bij Braudel er zinnen te vinden zijn waarin gesuggereerd wordt en zelfs min of meer gezegd wordt dat er over politiek als zodanig alleen maar evenementieel zou zijn te spreken. Daar ben ik het totaal niet mee eens. Ook het politiek empirisch materiaal is net zo goed vatbaar voor allerlei analyses waardoor je samenhangen zichtbaar kunt maken. Systeemtheoretische benadering van politieke gebeurtenissen, of bijvoorbeeld een dissertatie als van Bram de Swaan zijn voor mij zeer legitieme manieren om bezig te zijn met empirisch materiaal van politieke snit waarin je toch probeert samenhangen zichtbaar te maken, zoiets als regelmaat. Nu kom ik op de vraag van Bornewasser: wat ik daarmee bedoel is dit: als wetenschap probeert in die zin door te stoten naar een niveau van conceptualisering en netwerken die zoveel mogelijk divers materiaal bijeenharken en daar samenhang in zichtbaar weten te maken. Dit is een conceptuele operatie: ik kan nooit zeggen 'en zo is die werkelijkheid ook', nee, maar zo laat die zich optimaal begrijpen, dan levert mij dat een wetenschappelijke informatiewinst op. En dan zal ik onmiddellijk toegeven dat er nooit sprake is van dat dit de structuur is van een bepaalde constellatie, maar dat er sprake is van allerlei soorten van netwerken, van kortere en langere termijn, waarin je probeert je materiaal te ordenen maar waarvan geen kan zeggen 'zo, en dit is nu de uiteindelijke ordening'...

Nauta: Dus geen hiërarchie van waarden?

Bertels: ...waarin de informatiewinst van 'long-term' analyses volgens mij groter is dan van datgene waarin je met 'short-term' analyses bezig bent. Ik geef het toe: daarachter schuilt een metatheoretische discussie van 'hoe vrij of onvrij is dan die sociale werkelijkheid zelf'? Volgens mij is een van de intrinsieke vooronderstellingen van wetenschap om zichtbaar te maken dat wij in netwerken gevangen zijn die de schijn van vrijheid hebben maar die bij nadere analyse veel meer een vorm van constringent karakter hebben. Dit is een intrinsiek element van wetenschap; wetenschap probeert ook duidelijk te maken dat we niet zo vrij zijn als het lijkt.

Bornewasser: Ik bewonder de welsprekendheid van Bertels om dit duidelijk te maken. De voorzitter probeerde hem te ontlokken 'wel of geen hiërarchie'? Essentie ja of nee? Als U zegt verrijking, dan zeg ik accoord. Maar betekent dat dat nieuwe van hoger niveau is? De totaliteit die vervolgens ontstaat is van hoger niveau, voor de wetenschap is dat een verrijking. Maar is dat andere van minder allooi?

Brands: Het moment is zeker gekomen dat anderen het voor Bertels opnemen, ik zal daar o.a. een poging toe doen. Dat historici meer dan eens dat type ontwikkelingen dat een lager tempo van ontwikkelingen heeft laten zien buiten beschouwing hebben gelaten, dat zal niemand ontkennen. Hetzelfde geldt voor processen van langere termijn. Als ik een klein autobiografisch feitje hieraan toe mag voegen: ik ben altijd erg onder de indruk geweest van 10 mei 1940, een gebeurtenis waarvan iedereen zei: 'nu wordt de hele wereld drastisch anders'. Mijn volgende ervaring was dat de sociale stratificatie en dat überhaupt de sociale ordening van onze maatschappij ongeveer dezelfde bleef, behalve aan de top, maar dat de verhoudingen binnen ons dorp niet gewijzigd werden hierdoor, zelfs door dit ingrijpend gebeuren niet. Dat soort onderzoeken van de sociale stratificatie heeft terecht de aandacht gekregen, maar sommigen van ons hebben gewaarschuwd tegen de nieuwe willekeur die gebracht wordt. Processen en überhaupt veranderingen worden verknipt in systemen, in structuren, en die verandering wordt dan vaak nog - en hierbij richt ik mij geenszins tegen de heer Bertels - die veranderingen die dus 'Systemsprengend' zijn - zoals het in het jargon heet - wordt au serieux genomen, en dat lijkt me een miskennen van de dialectiek van continuïteit en discontinuïteit waarbij de geschiedwetenschap geen enkel voordeel kan halen. Dat als klein intermezzo om de aandacht af te leiden.

van Holthoon: De heer Bertels beluisterend heb ik nu toch een laatste indruk gekregen dat wat een van de structuralisten om de hoek komt steken helemaal bevredigend is voor het historisch ambt. Alles verandert, alles stroomt, het één een beetje meer dan het andere, dat zijn de heer Brands en ik met de heer Bertels eens dat alles wel wat gestructureerd is. Ik heb toch het gevoel dat we met begrippen als netwerken, modellen, samenhangen voor het procesmatig karakter van het historisch gebeuren, waar je dan weer een fictie gebruikt als proces, toch niet helemaal lekker uit de voeten komt. Over de hiërarchie tussen structuur en evenement: ik wil niet ondeugend zijn, maar naar de discussie voor de pauze verwijzend breng ik toch als mijn diepgemeende overtuiging, dat het uiteindelijk voor het historisch ambacht hierom gaat om structuur tot een evenement te maken. Dat gaat van die gedachte uit dat alles stroomt. (Aangezien de heer van Holthoon de laatste opmerking zelf ook niet begrijpt geldt die als niet gesproken).

Ankersmit: We zijn nu tot een betrekkelijk grote hoogte van abstractie opgestegen en ik zou daarom iets heel concreets willen vragen: wat voor soort geschiedschrijving zou U, meneer Bertels, willen veroordelen met Uw methodologische criteria,

wat voor boeken, wat voor historici?

Bertels: Ik begrijp dat ik de guillotine krijg toegeschoven? Het is duidelijk dat ik over het algemeen meer sympathiseer met die analyses die omstreeks de jaren dertig beginnen vanuit de economische hoek, de demografische hoek en dat ik daarin een veel grotere controleerbaarheid erken dan het werk dat daarvoor geproduceerd is; ook al zal ik best Huizinga lezen als een zalige literator...

Ik vind dat je ook meetbaar moet oordelen; ik zie heel goed in dat het erg ingewikkeld is als je nu als het ware in 1974 gaat eisen dat mensen in de vorige eeuw een soort strengheid van analyse oppakken die nota bene na veel 'troubles' in die methodologie zelf heel langzaam op gang is gekomen. Dus in die zin moet je niet 'plus royaliste que le roi' zijn en zeggen dat het allemaal nonsens is. Wetenschap is radikaal verbonden met het begrip historiciteit; historiciteit betekent dat vanuit 'erkenntnisleidende' interesse paradigma's, epistème's, wetenschappers bezig zijn met de wereld te ontsluiten. Dus in die zin wil ik op de vraag die ik toegeschoven krijg niet antwoorden. Ik wil wel zeggen dat nu na de oorlog het idee, dat onderhand de emancipatie van de geschiedenis zo ver zou kunnen zijn dat hij zich volmondig aansluit bij de sociale wetenschappen en probeert volgens de methodologie die daarin ontwikkeld is en waarover best het nodige te discussiëren valt (dat geef ik zeker toe), dat we daaruit aan het werk moeten gaan.

Ankersmit: Welke geschiedschrijving valt daar dan buiten, in concreto?

Bertels: Romein vind ik ook een duidelijk voorbeeld.

Bornewasser: Voorzitter, ik heb een hele korte vraag gesteld, maar ik krijg maar geen antwoord. Woorden als hiërarchie, als essentieel worden door Braudel gebruikt en die woorden worden hier geciteerd. Is Bertels het daar mee eens?

Bertels: De tekst zoals hij hier staat vind ik zelf ook iets te ontologisch aan doen, en ik heb ook gezegd dat mijn eigen wetenschapspositie constructivistisch is. Maar ik heb ook gezegd - en dat wil ik blijven verdedigen - dat uiteindelijk de bedoeling van het wetenschapsbedrijf als zodanig is zichtbaar te maken aan mensen en aan elkaar door onderlinge communicatie dat er niet zomaar een chaos om ons heen is en dat net zo als wij de natuur het beste begrijpen via probabilistisch opgevatte wetten wij ook het beste die schijnbare chaos van menselijk gedrag kunnen opvangen door te zoe-

ken naar samenhang en regelmaat. Dat betekent als zodanig dat we die illusie van de vrijheid van het individu, die illusie van het subject dat werkelijk alles kan, laten vallen.

Vraag uit de zaal: Ik heb van de heer Bertels vernomen dat hij ten aanzien van de gestrengheid van begrippen en ontwikkelingen een progressie wetenschap ziet. Helaas heeft hij het in dit verband gehad over historiciteit, over methodologische ontwikkeling. Ik vraag mij nu af: kan hij voorbeelden noemen van progressie in de wetenschappen (...niet te verstaan...) uit een legalistisch wereldbeeld?

Bertels: Ik begrijp het helemaal niet want mijn zingeving is een hyper hermeneutische existentieel fenomenologische.

Vraag: Maar ziet U werkelijk progressie, dus meer ware historiciteit?

Brands: Het is misschien onbeschoft, ik wil ook geen antwoord geven, maar een tegenvraag stellen. Ontkent U werkelijk (niet vooruitgang, dat woord zou ik niet willen gebruiken, het is te veel belast) dat op gebied van historische theorievorming we gekomen zijn tot minder exclusieve theorieën, om het positief te zeggen: tot een meer omvattende theorievorming ten aanzien van historische processen dan bijvoorbeeld in menig geschiedwerk in de negentiende eeuw expliciet, meestal impliciet, tot uitdrukking kwam? Ontkent U dat? Zoudt U het woord vooruitgang daar aan willen hechten? Waarom niet?

Nauta: (vat vragen samen tot één vraag aan Bertels) Wijs mij op huidig historisch onderzoek en zeg mij waarom je dat als een vooruitgang beschouwt?

Bertels: Als je het eerste stuk van mijn dissertatie leest, daar heb ik menig voorbeeld in aangehaald: het basiswerk van mensen als Labrousse, Goubert, en Braudel, dat daarin met name op gebied van economische en demografische geschiedenis een soort samenhang is duidelijk gemaakt die in chaotisch materiaal van vroeger inzicht verleent.

Kossmann: Mag ik hierbij aansluiten? Mij dunk dat dit een vraagstelling is die in deze vorm niet juist is. De vraag zou moeten worden gesteld: waarom is speciaal dit soort werk een verbetering ten aanzien van vroeger soort werk? En waarom is een ander

historiografisch werk uit de jaren 1930 niet precies even goed, terwijl het niet structureel is toch een heel belangrijke verrijking van onze historische kennis?

Bertels: Ik zeg niet dat het nutteloos is dat historici registers, archieven open trekken, maar ik denk wel dat het een vooruitgang is als ze in staat zijn divers aandoend materiaal te onderwerpen aan een ordeningsschema waardoor chaotisch aandoende gebeurtenissen voor ons een innerlijke consistentie kunnen krijgen. Je kent het beroemde verhaal van 'waarom is de oppositie tegen Lodewijk de Zonnekoning op het eind van zijn regime'? (vooral leuk in de engelse historiografie). Het algemene antwoord was dan 'dat de man verkeerd, te autocratisch bestuurd heeft' terwijl iemand als Braudel en Goubert bezig zijn met zichtbaar te maken dat er twee fundamentele economische crises plaats vinden in de jaren '90, en in de jaren 1709 en 1710 die dat alnd in grote nood hebben gebracht en die, omdat men het niet kan begrijpen in die zeventiende, achttiende eeuw gaat verhalen op de traditionele schuldige. Als men zichtbaar gaat maken dat een economische demografische analyse die nood een frame geeft, dan vind ik dat een winst.

Brands: Maar we moeten wel oppassen voor karikaturen van de huidige stand van wetenschap, ook zelfs van de traditionele geschiedwetenschap. Het is een van de kwalen - dacht ik - van vele theoretici dat ze minder theoretisch 'angehauchte' historici vaak als zeer naïve zielen voorstellen en dat ze hun onderwerpen niet zo erg gelukkig kiezen. Bijvoorbeeld: dat van Lodewijk XIV, daar mogen we nu niet verder over spreken natuurlijk, dat is een slecht voorbeeld.

Bertels: Een voorbeeld dat in het ene engelse boek na het andere vrolijk terugkomt.

Brands: Een boek als Lionel Rothkrug over "The Opposition towards Louis XIV" doet dit niet meer af met dit soort motieven. Daar wordt wel degelijk allerhand structureel werk aan toegevoegd. Het lijkt me goed om dat er bij te betrekken. In de geschiedfilosofie is dat nog veel sterker: als U een boek leest als dat van Danto enzovoorts, dan komen daar allemaal, volgens mij nooit bestaan hebbende historici aan het woord.

Ankersmit: Ik zou daar bij aan willen sluiten en vragen wat er mis zou kunnen zijn met de vraagstelling: waarom stierf Lodewijk XIV als een impopulair vorst? Het is toch zeker niet zo dat iemand die die vraag stelt niet weet wat hij bedoelt, en voor

een heleboel mensen kan het interessant zijn om te weten waarom dat zo is. Ik geloof dat het een heel legitieme vraagstelling is.

Bertels: Maar die impopulariteit kan je niet begrijpen uit een soort analyse van puur de politiek, of puur de attitudes van die mensen.

Brands: Ook niet van broodgeschiedenis alleen.

Bertels: Ik wil ook helemaal niet beweren dat er nu een soort monomane interpretatie wordt aangeboden door zo'n soort analyse. Brands moet mij niet een soort ontologie van strukt uren in de schoenen schuiven waar ik mij de hele middag al zeer helder over uitgesproken heb.

van Holthoon: Mag ik binnen de wetenschapsopvatting van de heer Bertels pleiten voor de aanstelling van Huizinga. Ik heb een beetje het idee dat hij door alle mensen die met cijfertjes werken overdonderd is - heel belangrijk overigens, het is een deel van mijn eigen vak - maar Huizinga is toch een man die in "Homo Ludens" regelmaten ontdekt, juist in materiaal dat niet veel cijfertjes bevat.

Bertels: Ik wil helemaal niet beweren dat ik alleen maar naar cijfers zit te kijken. Wie mijn boek leest zal dit ronduit tegengesproken zien, dat ik in een soort paradigmatische en epistème-achtige kritiek van a-priori's in het wetenschapsbedrijf er grote waarde aan hecht. De vraag is niet 'is dat een vervelend boek ja of nee?', mijn vraag is veel meer 'kun je "Homo Ludens" omzetten in regels voor de analyse waarmee U en ik aan het werk kunnen zodat er hetzelfde uitkomt'. Dat is mijn vraagstelling.

Vraag uit de zaal: (door Nauta samengevat): In hoeverre valt het klassebewustzijn van een bepaalde groep, proletariërs of halfproletariërs, binnen de structuralistische benadering?

Vraag uit de zaal: In 1971 kwam er een onderzoek van Irma Aberman. Zij heeft het Amerikaanse model genomen voor voorspellingen in de economie, maar ook voor modellen. Nu kwam daar uit dat op grond van volkomen willekeurig materiaal zij een regelmaat vond van 70 tot 90 jaar, dus precies volgens de Kondratiev-golven en op grond van volkomen toevallig materiaal. Wat voor gevolgen heeft dat voor de structurele benadering?

Bertels: Op de eerste vraag over het klassebewustzijn. Ik heb geprobeerd in het eerste stuk van mijn boek een definitie te introduceren van geschiedenis, waarin ik - dacht ik - mogelijk antwoord op de vraag geef. Ik probeer daar onderscheid te maken niet alleen in de taken van historici maar van sociale wetenschappers überhaupt, namelijk dat je probeert te geven een reconstructie van het levensveld van verschillende sociale groepen die je moet confronteren met al datgene wat je als sociale wetenschapper met je moderne arsenaal aan informatie en inzicht in dat verleden kan construeren. Maar ik denk dat de vraag naar het klassebewustzijn, of het nou toestandsklasse is of bewustzijnsklasse, met zo'n soort analyse in principe aan te pakken is.

De tweede is voor mij een tamelijk ingewikkelde vraag, technische vraag waar ik, als hij zo kort geformuleerd is erg moeilijk antwoord op kan geven en dit op wil zeggen: ik wil geenszins beweren dat als in die moderne methodologie dit model sterk naar voren komt dat dan model hetzelfde is als theorie. Modellen zijn ad hoc ordeningen waarmee je divergent materiaal onder lezing probeert te krijgen. In die zin zullen dus modellen ad hoc gebruikt worden en in staat worden na verloop van tijd als wegwerp model te worden gebruikt.

Tweede vraagsteller: Maar als die modellen nu hun eigen structuren gaan creëren? Dan creëert dat netwerk zijn eigen empirie, namelijk die golven.

Bertels: Het denken in lange golven is uiteindelijk een conceptuele operatie van wetenschappers die daarmee dingen proberen te ordenen. De vraag is: welke informatie levert het op. Ik beweer helemaal niet dat er dan maar één model is.

Dezelfde vraagsteller: Maar daarom zie ik dat structuralisme helemaal niet zo.

Bertels: Maar ik ben helemaal niet een structuralist!
